

BEHÖVER VI ETT NYTT EKONOMISKT SYSTEM FÖR ATT VÄRDERA OCH BIBEHÅLLA BIOLOGISK MÅNGFALD?

THOMAS HAHN

Omställning – eller transformation? Under de senaste åren har rapporter från såväl IPCC som IPBES blivit mer frispråkiga kring problemet att nästan alla regeringar är upptagna av att öka sitt lands bruttonationalprodukt (BNP). Som alla nationalekonomer egentligen vet så har BNP en allt sämre korrelation till välbefinnande ju högre BNP per person blir. Vi ska snart återkomma till det. Däremot orsakar en hög konsumtionsnivå såväl klimatförändringar som ökad exploatering av naturresurser. Därför menar IPBES i sin globala rapport (2019) att världens regeringar bör fokusera på livskvalitet istället för BNP. Globalt sett behöver vi minska den materiella överkonsumtionen och avfallsproduktionen – ”steering away from the current, limited paradigm of economic growth”.¹ Dessa frågor anses till och med ha den största hävstångseffekten, dvs ha störst effekt för att åstadkomma en hållbarhetstransformation.

En transformation är mer omfattande än bara en omställning av t.ex. jordbruket eller energisystemet. IPBES definierar en transformation som en fundamental, systemisk omorganisation av teknologiska, ekonomiska och sociala faktorer, inklusive paradigm, mål och värden. Det låter väldigt radikalt och det är precis vad det är. Men måste vi verkligen transformera vårt ekonomiska system? Och vad innebär i så fall det?

Kapitalismens många varianter

Jag har varit lärare i miljöekonomi och ekologisk ekonomi på olika universitet i snart 30 år. En vanlig kommentar från mina studenter är att vi behöver ett nytt ekonomiskt system. Då brukar jag be dem specificera vad som behöver ändras och vad som kan vara kvar. Många menar att kapitalismen är problemet medan marknadsekonomin är bra. Den senare är ”bara” ett system för hur konsumenters efterfrågan styr vad som produceras på ett decentraliserat sätt som gynnar innovation och konkurrens. Kapitalism däremot är ett system för ägande där entreprenörer satsar sina egna, och lånade, pengar i en produktion med förhoppning att pengarna ska ge en hög avkastning (vinst).

Marknadsekonomi och kapitalism har samverkat, på olika sätt, i flera hundra år i västvärlden. Kapitalism är egentligen ett ganska flexibelt system som kan generera såväl ökade som minskade inkomstskillnader, beroende på politiken. Till exempel minskade inkomstskillnader i såväl USA² som Sverige³ efter andra världskriget fram till 1980. Under denna långa period låg marginalskatterna för de högsta inkomsterna på över 70 procent. Det låter

1 https://www.ipbes.net/sites/default/files/2020-02/ipbes_global_assessment_report_summary_for_policymakers_en.pdf

2 https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_taxation_in_the_United_States#/media/File:Historical_Marginal_Tax_Rate_for_Highest_and_Lowest_Income_Earners.jpg
3 <https://www.ekonomifakta.se/Fakta/Skatter/Skatt-pa-arbete/marginalskatt-historiskt/>

nästan osannolikt idag, men en drivkraft var att västvärlden ville visa att vanliga arbetare har det bättre i väst än i de kommunistiska östländerna. Det var en kamp mellan kapitalismen och kommunismen.

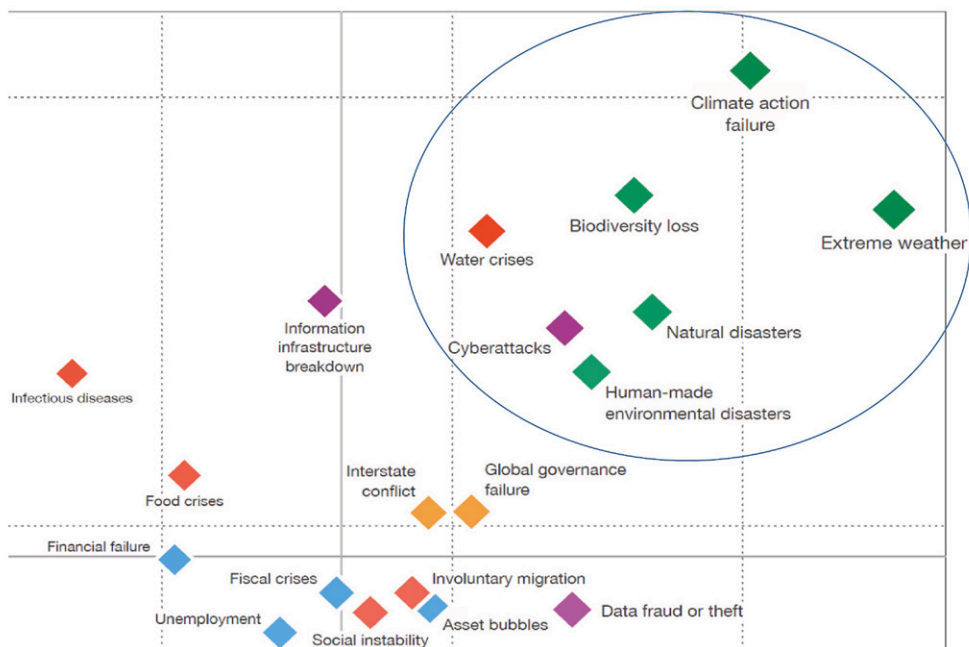
Såväl kapitalism som marknadsekonomi kan alltså samexistera med olika "välfärds-system" med fokus på antingen ekonomisk jämlikhet (keynesianismen) eller kapitalets frihet (nyliberalismen sedan Ronald Reagan och Margaret Thatcher 1980). Frågan är om det går att reglera dagens kapitalistiska system så att den håller sig inom biosfärens gränser – en grön kapitalism 3.0? En del forskare menar att det är teoretiskt möjligt, om människor vill

detta och röstar på regeringar som genomför det, medan andra är mer skeptiska.⁴

I praktiken är världen mer globaliserad idag och transnationella företag (TNF) har fått ökad makt på bekostnad av nationella parlament. Ett uppenbart exempel är ISDS, *Investor-State Dispute Settlements*, som är privata domstolar där TNF kan stämma nation-alstater som inför miljöregler om detta orsakar uteblivna vinster. Detta gör naturvård onödigt dyrt, till exempel har det tyska energibolaget RWE nyligen stämt Nederländerna på 14 miljarder kronor, för att landet bestämt att fasa ut all kolkraft till 2030. Svenska Vattenfall är inte sämre, de har stämt Tyskland på 62

4 Wiedmann med flera, 2020.

Figur 1. De största globala riskerna enligt World Economic Forum (2020). Sannolikhet mäts längs x-axeln och skada längs y-axeln. Cirkeln zoomar in de sju största riskerna: sex av dessa är ekosystem-relaterade. "Världseliten" har alltså numera förstått dagens ekologiska utmaningar.

miljarder kronor för uteblivna framtida vinster på grund av kärnkraftsavvecklingen, trots att de redan har fått kompensation enligt tyska lagar i vanlig tysk domstol. Det pratas mycket om avreglering men dagens komplicerade handels-avtal innebär snarare en omreglering till storföretagens fördel.

Biosfär-epokens födelse år 2011

Med denna maktförskjutning är det svårt att tänka sig en återgång till efterkrigstidens politik, där nationella parlament kunde reglera TNF och finanssektorn. Samtidigt höjs röster, även från kapitalismens högborgar som Världsbanken, Internationella Valutafonden (IMF) och *World Economic Forum*, att företagen behöver se till hela samhällets bästa och inte ensidigt premiera aktieägarnas intressen.

World Economic Forum publicerar årligen sin rapport *Global Risks* och fram till 2010 dominerade traditionella nyliberala problem som att Kinas BNP "bara" växte med knappt 6 procent. Efter 2011 domineras problemen, såsom den globala eliten inom politik och näringsliv uppfattar dem, av klimatkris, vattenbrist samt förlust av biologisk mångfald (figur 1). Inkomstklyftor och social instabilitet har också legat högt bland de globala riskerna sedan 2011. Den ekonomiska världseliten har alltså förstått att dagens ekologiska utmaningar handlar om biosfären och jämlikhet, polletten verkar ha trillat ner 2011. Men om insikterna finns, varför har vi ännu inte sett något som liknar en transformation av ekonomin?

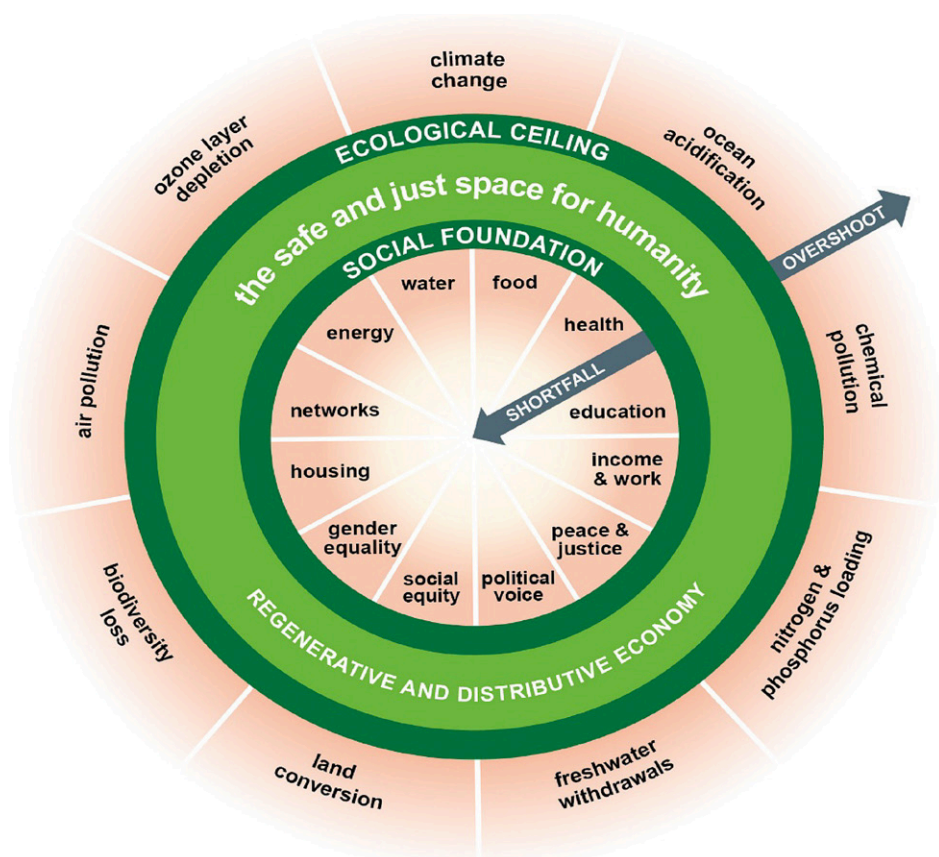
EKONOMISK TEORI GER VIKTIGA VERKTYG

Den dominerande neoklassiska ekonomiska teorin erbjuder viktiga förklaringar och policyverktyg som kan tvinga marknadens

aktörer att sluta skyffla ansvar och kostnader på framtida generationer. Teorin om att de externa kostnader som uppstår på grund av användning av fossila bränslen borde internaliseras genom en miljöskatt, formaliserades till exempel redan 1920 av Arthur Pigou. Teorin ger goda pusselbitar för att främja ansvar och samverkan och motverka att individer och företag kan bete sig som "gratispassagerare". Men detta bygger på att stater vill använda denna teori. Om vi hade gjort det globalt hade världsmarknadspriserna på fossila bränslen och alla produkter som belastar våra ekosystem varit betydligt högre och den privata konsumtionen hade därmed minskat.

Problemet är framför allt den ideologiska överbyggnaden till ekonomisk teori, först keynesianismen som propagerade för evig tillväxt och därefter nyliberalismen som ensidigt propagerar för marknadslösningar, även där teorin (om *public goods*) stöder statlig finansiering av infrastruktur, rättsväsende, skola, sjukvård, naturvård, ozonskikt, klimatnytt osv. Visst, den neoklassiska teorin har brister i sig med sitt ensidiga fokus på utbud och efterfrågan. Planetens livsnödvändiga processer behandlas som en "vara" vars nytta ska vägas mot andra varor. Dessa brister skulle enkelt lösas om det monopol, som den neoklassiska teorin åtnjuter på de flesta nationalekonomiska institutionerna världen över, kunde brytas och andra ekonomiska ramverk kunde tillåtas. Det är inte mycket begärt att professorer i nationalekonomi tillåter konkurrens av andra ramverk som tar dagens globala risker enligt World Economic Forum (figur 1) på allvar.

Ekologisk ekonomi formaliserades 1989 och har sedan dess erbjudit sådana teoretiska och konceptuella ramverk för att förstå dagens ekonomiska utmaningar. Ett av de mest populära är Kate Raworths munk/doughnut (2018). Människors grundläggande behov (*social foundation*) ska tillgodoses vilket kräver

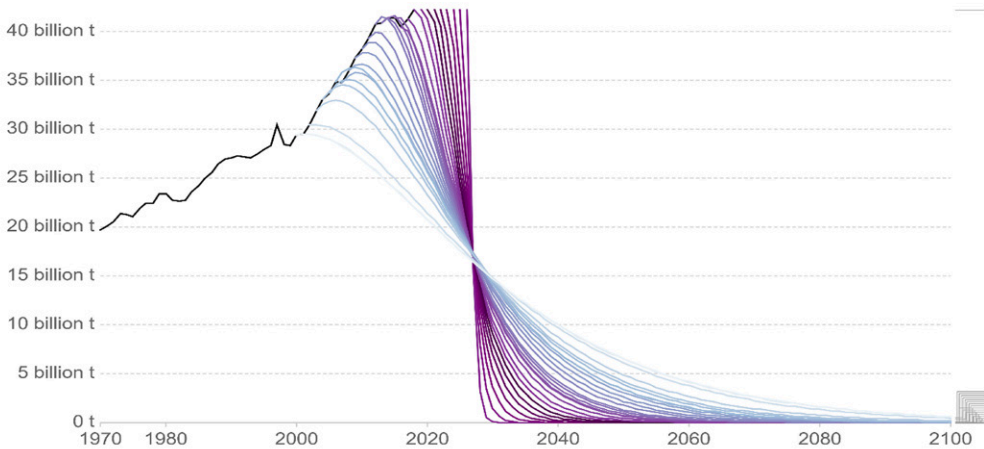

Figur 2. I vår nya biosfär-epok är syftet med ekonomisk politik att skapa välbefinnande för alla människor (social hållbarhet) inom planetens gränser (ekologisk hållbarhet). Det finns inget tredje mål för ekonomin, ekonomin är bara ett redskap men ett mycket viktigt sådant. Källa: https://sv.wikipedia.org/wiki/Kate_Raworth

en del naturresurser samtidigt som de planetära gränserna inte får överskridas (*ecological ceiling*) (figur 2). Hållbar utveckling har bara två pelare. Ekonomi har inget egenvärde men ett stort instrumentellt värde för att hushålla med knappa resurser och uppnå de verkliga målen: att skapa välbefinnande för alla människor och vårda biosfären. Idag blandar vi ihop mål och medel och förstör systematiskt de knappa naturresurserna som är grunden för mänskligt välbefinnande.

EU:S GRÖNA GIV IGNORERAR PLANETENS KOLDIOXIDBUDGET

Den gröna given är Europas nya tillväxtstrategi. Det är så den presenteras av EU-kommissionens president Ursula von der Leyen. Målet är en "resurseffektiv och konkurrenskraftig ekonomi där det inte finns några nettoutsläpp av växthusgaser år 2050 och den ekonomiska tillväxten har frikopplats från resursförbrukning."

Figur 3. Ytan under de alternativa kurvorna är jordens återstående globala koldioxidbudget för 1,5-gradersmålet. Om denna budget ska respekteras blir politiska mål om att öka konsumtionen, samtidigt som vi investerar stort i hållbar infrastruktur, helt enkelt ologiska och omöjliga. Källa: <https://ourworldindata.org/future-emissions>

För femton år sedan, 2006, då Världsbankschefen Nicholas Stern på uppdrag av Storbritanniens regering presenterade en liknande plan, välkomnade jag denna strategi. Då hade vi fortfarande tid att fortsätta konsumera som vanligt samtidigt som vi investerade starkt i hållbar infrastruktur, så att vår framtida konsumtion skulle kunna bli mer hållbar. Idag krävs en snabb utfasning av den fossila ekonomin och jag menar att fortsatt fokus på BNP-tillväxt försenar detta. Idag behöver vi tyvärr välja: antingen prioriterar vi Paris-målen om 1,5–2 graders uppvärmning eller så prioriterar vi ökad BNP. De investeringar vi behöver göra idag i sol, vind, hållbara transporter med mera kommer nämligen också att orsaka stora utsläpp av koldioxid och detta behöver kompenseras av kraftigt minskade utsläpp från den privata konsumtionen. Ju längre vi väntar med att införa en mycket tuffare klimatpolitik desto mer drastiska minskningar av de globala koldioxidutsläppen krävs om vi ska klara 1,5-gradersmålet. Hade vi startat 2006, när Stern levererade sin rapport som skakade om

åtminstone hela västvärlden, så hade vi haft en chans. Nu ser det ganska hopp-löst ut att nå 1,5-gradersmålet (figur 3).

ÖKAD BNP ÄR ETT IRRELEVANT MÅL...

En klimategonomisk transformation skapar självfallet många gröna jobb vilket ökar tillväxten i dessa sektorer. Men samtidigt måste ohållbara verksamheter krympa minst lika mycket. Vi behöver alltså både gasa (stimulera hållbarhetsinvesteringar) och bromsa (kraftigt minska koldioxidintensiv produktion och konsumtion). Klimatkrisen innebär att ökad BNP har blivit ett irrelevant politiskt mål: i biosfär-epoken är det transformation av hela ekonomin som gäller. 15 år efter Stern-rapporten lanserade Storbritanniens regering i februari 2021 Dasgupta-rapporten om den biologiska mångfaldens ekonomi. Den ansedda nationalekonomen sir Partha Dasgupta hävdar i rapporten att BNP, som mått på ekonomisk framgång, "uppmuntrar en

ohållbar ekonomisk utveckling.” Istället bör välbefinnande mätas som ”inclusive wealth” vilket är ett mått på naturens tillgångar och andra tillgångar i samhället (infrastruktur, utbildning, demokratiska regelverk osv.). Vi vill gärna ha tillväxt i dessa tillgångar, menar Dasgupta, speciellt naturtillgångarna såsom rent vatten, ren luft, ozonskikt, klimatstabilitet, gruvmineral, varierade ekosystem, friska skogar, biologisk mångfald osv. Mellan 1992 och 2014 minskade naturtillgångarna globalt med 40 procent per världsmedborgare, vilket enligt Dasgupta har gjort oss fattigare eftersom dessa förluster bara delvis kan kompenseras av ökade tillgångar i form av infrastruktur, utbildning osv.

Sådana insikter, baserade på en vetenskaplig förståelse för vår globala koldioxidbudget och våra begränsade naturtillgångar, kan skapa förståelse bland folk och möjliggöra en förnuftig diskussion. Vi har långt kvar dit. Hållbarhetsreformer som ökar livskvaliteten på ett kostnadseffektivt sätt har svårt att få stöd i riksdagen om Finansdepartementets analyser visar att reformerna skulle leda till lägre BNP. När riksdagen 2017 beslutade om klimatlagen så gjorde den tillägget att klimatpolitiken ska ”bedrivas så att minskade utsläpp av växthusgaser förenas med tillväxt”.⁵ Så stark är dagens BNP-fixering.

*... och därför blir
även frikoppling
irrelevant som mål*

Men är det säkert att vi inte kan ha BNP-tillväxt under omställningstiden? Går det inte att kombinera BNP-tillväxt med mindre utsläpp och mindre ohållbar exploatering

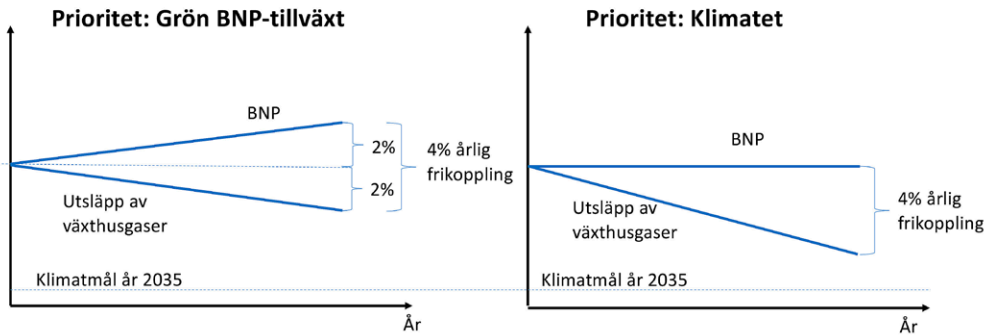
av naturresurser, dvs. ”absolut frikoppling” (decoupling)? Dessa frågor hör till gårdagens debatt. Det vi behöver idag är *kraftigt* minskade utsläpp samtidigt som livskvaliteten upprätt-hålls eller ökar, helt oberoende av om BNP ökar eller minskar några procent, alltså en tillväxtoberoende hållbar utveckling. Visst är en absolut frikoppling möjlig, detta skedde i Sverige och EU under åren 1990–2014, då utsläppen av koldioxid minskade samtidigt som BNP ökade. Men globalt har utsläppen ökat sedan 1990, dock långsammare än BNP, vilket kallas ”relativ frikoppling”.

Frikoppling innebär effektivisering: den årliga skillnaden mellan två kurvor. Forskarna Hickel och Kallis (2020) har granskat litteraturen och funnit att 3 ”procentenheter” frikoppling är möjlig med optimistiska antaganden. Låt oss anta att EU:s gröna giv lyckas ännu bättre och resulterar i 4 procents årlig frikoppling. EU:s BNP har ökat med ca 2 procent per år under senare år (2014–2019) och vi kan anta att detta fortsätter under den gröna given. Med 4 procents frikoppling blir minskningen av koldioxid därmed endast 2 ynka procent.⁶ Om tonvikten istället vore att minska utsläppen skulle hela effektiviseringen tas ut som 4 procents minskade utsläpp, vilket skulle *möjliggöra* att vi når 2-gradersmålet (figur 4).

Den vänstra delen av figur 4 illustrerar ungefär Sveriges utveckling 1990–2019, då BNP per person ökade realt, rensat från inflation, med knappt 2 procent per år, medan våra territoriella koldioxidutsläpp per person minskade med knappt 1 procent per år. Våra konsumtionsbaserade utsläpp minskade ännu mindre. Vi har alltså lyckats med absolut frikoppling, men tempot är helt otillräckligt för att nå 2-gradersmålet. För att klara Paris-målen

5 https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/betankande/ett-klimatpolitiskt-ramverk-for-sverige_H40tMJU24

6 Ekvationen för denna frikoppling beräknas $1,02/0,98 = 1,0408 = 4,08$ procent frikoppling.

Figur 4. Med optimistiska antaganden kan EU:s gröna giv resultera i en årlig 4-procentig frikoppling, dvs. skillnad mellan kurvorna. Denna effektiviseringsvinst kan antingen tas ut som ökad BNP eller minskade utsläpp, eller en blandning av detta, givet att scenarierna innebär lika stor satsning på teknik och klimatomställning. Källa: Författaren.

behövs årliga utsläppsminskningar på 4–14 procent i EU. Det lägre intervallet bygger på 2-gradersmålet, att vi använder teknisk koldioxidlagring (BECCS) i stor skala samt att vi bortser från FN:s rättvisepprinciper om rika länders ansvar.

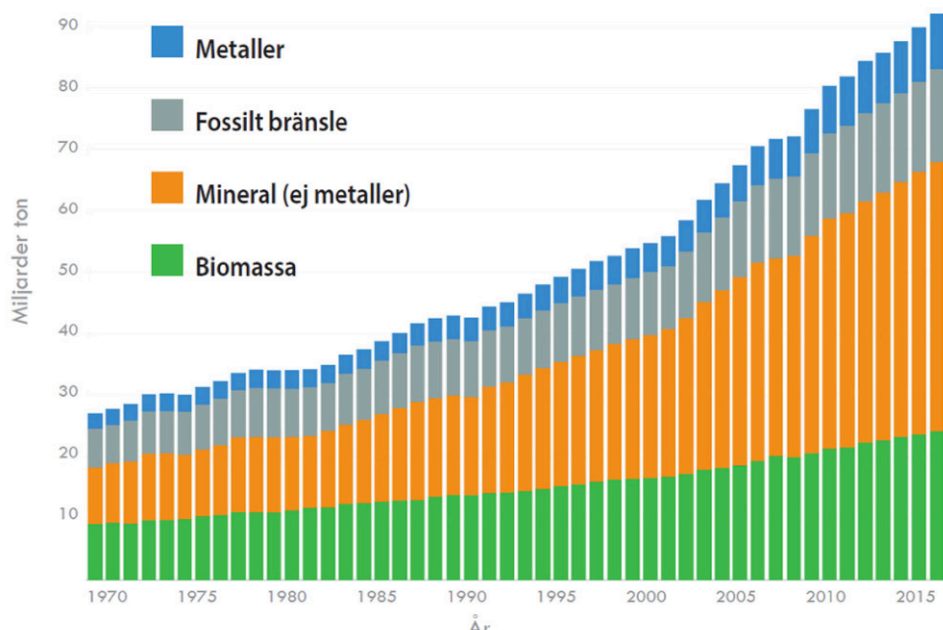
HUR KAN VI KONTROLLERA REKYLEFFEKTEN?

Investeringar i ny teknik och effektiviseringar är helt nödvändiga men riskerar att ätas upp av rekyleffekten, det vill säga att vi använder effektiviseringens vinster (sparade resurser och ökade inkomster) till att konsumera fler varor och tjänster vilket ökar utsläppen. När vi blir rikare kanske vi byter bensinbilen till en elbil och går mer på teater. Bra! Men statistiskt sett leder ökade inkomster också till fler flygresor samt köks- och badrumsrenoveringar. Om effektivitetsvinsten tas ut i form av mer fritid så används hela den tekniska utvecklingen till att minska utsläppen, det blir ingen rekyleffekt (högra delen av figur 4). Att stävja rekyleffekten kräver tydliga ekonomiska spelregler som i sin tur bygger på politiskt ledarskap och ytterst på att medborgarna prioriterar en hållbar livskvalitet framför ökad konsumtion.

Återhämtningen efter coronapandemin är ett gyllene tillfälle för en sådan transformation. Enligt Dasgupta-rapporten handlar det om sund ekonomisk politik att sluta subventionera utarmning av naturen, vilket dagens globala utvecklingsmodell bygger på. När det gäller naturresurser ser utvecklingen faktiskt ännu värre ut än för klimatet (figur 5, se nästa sida).

Det är inte ”tack vare” ekonomisk tillväxt som vi fått det bättre i Sverige sedan tidigt 1900-tal. Vi fick det bättre tack vare att vi fokuserade på dåtidens problem och löste dem. Som ett resultat ökade BNP. Dagens problem är annorlunda och när vi löser dem är det inte säkert att BNP ökar. Drivkraften är då som nu människors demokratiska strävan efter en bättre värld.

För låginkomstländer är målet att på ett hållbart vis tillgodose grundläggande mänskliga behov (figur 3) i form av mat, rent vatten, bostad, el, utbildning och sjukvård. Detta kommer oundvikligen att resultera i ökad BNP. Det är inget problem. Motsatsen är dock inte given: om ett låginkomstland satsar på exportdriven gruvarbete med negativa konsekvenser för ekosystemen så kanske BNP ökar utan att grundläggande behov tillgodoses.

Figur 5. Den globala konsumtionen av fyra grupper naturresurser (mineral är mest sand). Naturresursuttagen har ökat proportionellt med BNP, dvs. inte ens en relativ frikoppling, och förväntas fördubblas från 90 miljarder ton 2017 till 180 miljarder ton 2050. Källa: Hickel & Kallis, 2020.

Även i låginkomstländer är ökad BNP därför ett irrelevant och ologiskt mål.

Nerväxt är ingen vision men kanske en konsekvens

Dagens ensidiga fokus på ökad sysselsättning, vilket resulterar i ökad BNP, är faktiskt förvånansvärt och otidsenligt, med tanke på hur långt forskningen om välbefinnande och hållbarhet har kommit⁷. Även EU:s naturvårdsmyndighet, *European Environment Agency*, efterfrågar ett samhälle som "konsumerar mindre och växer i andra dimensioner än de materiella"⁸. "Nerväxt" ("degrowth") är ett konstigt begrepp, det innebär ju ett fortsatt fokus på BNP fast tvärtom. Som vision tror

jag att nerväxt har svårt att få fäste. Däremot kan ökad fritid, frihet, trygghet, jämlikhet, mindre stress, minskat utanförskap, stabilt klimat, en rik biologisk mångfald och resilienta ekosystem kanske vara en attraktiv vision för många medborgare, istället för att ensidigt satsa på ökade inkomster. Men om BNP-kakan inte längre växer blir det ännu viktigare att säkerställa att alla människor är med på hållbarhetståget, så att trygghet och frihet gäller alla.

Om vi skulle prioritera klimatpolitiken så måste vi mycket snabbt avveckla fossila bränslen med 4–14 procent per år och då minskar BNP nästan oundvikligen. Figur 4, med 4 procent årliga utsläppsminskningar, är i detta sammanhang kanske en realistisk kompromiss. Om vi tvärtom framhärdar i en (grön) tillväxt med små otillräckliga utsläppsminskningar så kommer klimatkatastrofer inom

7 Wiedmann med flera, 2020.

8 EEA, 2021.

kort tvinga oss till en gigantisk och forcerad ofrivillig omställning som orsakar stort mänskligt lidande och kanske 20 procent sänkt BNP. Vi måste välja väg och varje vägval innebär ofrånkomliga konsekvenser. Vi kan liksom inte förhandla med vare sig klimatsystemet eller ekosystemen.

En hållbar livskvalitet handlar inte bara om effektivisering, att få ut så mycket nytta som möjligt per enhet resursanvändning. Människan har också direkt nytta och glädje av naturen. Biosfär-epoken har precis börjat och förutsättningarna finns fortfarande för att vi kan leva lyckliga i samklang med allt övrigt liv i biosfären. Kanske lär vi oss av coronapandemin att mänskligt välbefinnande handlar om trygghet, frihet och resiliens, snarare än expansion? Kanske kommer vi inte att sakna den fossila epoken där heltidsarbete och ökad konsumtion var det som våra regeringar trodde att medborgarna önskade högst av allt.

Litteratur

- EEA (European Environment Agency). 2021. *Growth without economic growth*. EEA, Copenhagen.
- Hickel, J. & Kallis, G. 2020. Is Green Growth Possible? *New Political Economy* 25: 469–486.
- Raworth, K. 2018. *Donutekonomi: sju principer för en framtida ekonomi*. Daidalos, Göteborg.
- Wiedmann TM et al. 2020. Scientists' warning on affluence. *Nature Com.* 11:3107.